

Балады

Народныя балады - лірычныя песні драматычнага зместу аб трагічнай падзеі сямейнага, асабістага або сацыяльнага характару. Тэматыка балад прысвечана асуджэнню зла, здрадніцтва, неапраўданай нянавісці і жорсткасці, злачыннасці. Гібель герояў баладных песень, выкліканая несправядлівымі злачыннымі ўчынкамі іх антыподаў, успрымаецца часцей за ўсё як маральная перамога, якая вымушае пакаяцца носьбітаў зла.

Балады ў большасці выпадкаў не ўваходзілі ў каляндарныя або сямейныя абрады і выконваліся ў любы час. Разам з тым бытавалі нешматлікія балады, прымеркаваныя да вясення-летніх абрадаў.

У выніку эвалюцыі балада як жанр змянялася, у ёй фарміраваліся унутрыжанравыя разнавіднасці, найбольш важныя з якіх наступныя: балады з міфалагічнымі матывамі, традыцыйныя класічныя балады, гістарычныя, легендарна-казачныя, новыя, сямейна-бытавыя.

У зборніку рускіх балад, выдадзеным у 1963 г., вылучаюцца ўнутрыжанравыя групы: балады сямейна-бытавыя, балады гістарычныя і сацыяльна-бытавыя, балады сатырычныя і камічныя, новыя балады. Такая класіфікацыя балад не можа лічыцца дасканалай. Аўтар уступнага артыкула Дз.М.Балашоў і сам прызнае, што "ўнутрыжанравы падзел балады на сямейна-бытавую, гістарычную і сацыяльна-бытавую ў значнай ступені ўмоўны, таму што гістарычная тэматыка часам непадзельная з сацыяльна-бытавой, а асабісты чалавечы або прыватна-сацыяльны лёс - той магічны крышталі, праз які, ... разглядаюцца ў баладах усе пытанні гістарычнага і агульнага характару". Неправамерным з'яўляецца вылучэнне балад "сатырычных і камічных" (само спалучэнне гэтых тэрмінаў неапраўдана: камічнае - шырокая катэгорыя, у якую ўваходзіць сатыра, гумар і інш.). Дз.М.Балашоў адзначае, што сатырычных балад няшмат і яны "не складаюць асобай тэматычнай групы".

Л.М.Салавей у двухтомным выданні беларускіх балад у серыі БНТ сістэматызавала балады па групам: балады з міфалагічнымі матывамі, балады казачныя і легендарныя, балады, якія змяшчаюць загадкі, балады гульнёва-карагоднага складу, балады навелістычныя. Ва ўступным артыкуле да першай кнігі балад Л.М.Салавей тлумачыць, што такі падзел "пагаджае ў некаторай ступені эстэтычны прынцып класіфікацыі з гістарычным, паколькі балады аднаго віду ў асноўным аднолькавыя па часе ўзнікнення, альбо маюць у сабе элементы аднаго гістарычнага пласта". Такая класіфікацыя больш прыдатная і навукова правамерная.

Па сутнасці з такім падзелам баладных песень у асноўным пагаджаецца і К.П.Кабашнікаў. Ён прапануе класіфікацыйную "схему, якая ў агульных рысах адпавядае прынцыпу гістарызму: **1)** баладныя песні любоўнага і сямейнага зместу, у якіх значную ролю адыгрываюць матывы міфалагічнага характару; **2)** баладныя песні, звязаныя з гістарычнымі падзеямі; **3)** сацыяльна-бытавыя баладныя песні; балады навелістычнага зместу". Апошнюю групу К.П.Кабашнікаў не абзначае нумарам, але адносіць да асобнай жанравай

разнавіднасці. Можна з ім пагадзіцца і з тым, што ім не вылучаюцца балады, якія змяшчаюць загадкі, як і балады гульнёва-карагоднага складу: па свайму зместу кожная з іх адпавядае пэўнай з іншай названых ім груп (відаў).

У групе балад з міфалагічным зместам асабліва папулярныя былі творы з метамарфозай герояў: у іх вылучаецца сюжэт "дачка-птушка", шырока распаўсюджаны не толькі сярод беларусаў, але і іншых суседніх народаў. У аснове сюжэта метамарфоза - ператварэнне жанчыны ў птушку. Л.М.Салавей налічыла 120 беларускіх запісаў балад гэтага сюжэта, 1400 запісаў - літоўскіх.

У баладнай песні адлюстроўваецца нешчаслівы лёс дачкі, якую аддалі далёка замуж у чужую сям'ю і не дазволілі некалькі гадоў прыезджаць да бацькоў. Але хутка засумавалі і бацькі, і дачка. Дачка ператварылася ў зязюльку і паляцела ў бацькоўскі сад, стала кукаваць. На яе жалоснае кукаванне ў розных баладах родныя ёй людзі рэагуюць неаднолькава: у адных у яе хоча "стральнуць" яе брат, але яму не даюць бацька або маці; яны пазнаюць у птушцы дачку; у другіх - бацька, маці не пачулі кукавання зязюлі, пачуў толькі яе брат, які запрасіў яе ў двор; у трэціх - пачуў зязюльку старшы брат і меціўся страляць, аднак сярэдні брат не даў яму забіць сястру: адабраў ружжо, і г.д. Асабліва пранікнёна паказваюцца перажыванні дачкі-птушкі пасля наведвання двара бацькоў: яна так горка плакала, што лугі затапляла або "бары глушыла..., палі тапіла"; "лугам ляцела, слёзкі ўраніла, увесь луг затапіла, борам ляцела, пёрка ўраніла - увесь бор запаліла"; "Чыраз бары ляцела - бары сушыла, //Чыраз лугі ляцела - лугі тапіла. //Бары яна сушыла сваёю красой, //Лугі яна тапіла горкаю слязой".

Зязюлька-жанчына не прымае запрашэння маці або брата ляцець на двор або ісці за стол (часам тлумачыцца тым, што яна не пачула ці не даслухала "матчыных размоў"), ляціць у бор, садзіцца на "дрэве сухім" і спявае "песеньку жалабна на ім", размаўляе:

А што ж у цябе, дрэвачка, Бог лісце забраў,
А мне, маладзёначкай, Бог долі не даў.
У некаторых баладных песнях асабліва поўна перадаецца гэты сюжэт (часам праз кантамінацыю). Напрыклад, у баладзе "Рабіна, рабіна, рабіна мая" маці, не падумаўшы, аддала дачку замуж у "вёсачку невядомую", у "сямеечку невясёлую". Дачка "на трэці гадошак зажурылася", зрабілася шэрай зязюляй і паляцела ў госці "да мамачкі". Маці пачула, як жаласна пяе птушка і запрашае яе:

Калі маё дзіцятка, ляці ка мне ў двор
А зязюля шэрая, ляці ў шчыры бор".
Не дачула дачка матчыных размоў,
Зрабілася птушкаю, паляцела ў бор.

Але на гэтым балада не заканчваецца: птушка прылятае ў матчын сад і пяе "песеньку громка, жаласна". Маці будзіць траіх сыноў і паведамляе ім пра птушку ў садочку. Большы і "серадзейшы" брат бяруць стрэльбы, але "меншы братачка страляць не дае", прапануе вынесці цясовы стол, пасыпаць "белай пшоначкі, ... а на другім кончыку - рыжа золата"... Калі сіва зязюля, пшонку паклюе, Эй, калі наша сястрыца, золата збярэ... Калі сіва зязюля, ляці ў шчыры

бор, Эй, калі наша сястрыца, ідзі к нам на двор. У шэрагу балад лёс карае большага і сярэдняга брата: першага аддаюць у салдаты, другога закоўваюць у "кандалы", а "меншы брацейка на волі живець, што ў садах птушчак ніколі не б'ець".

У некаторых іншых песнях зязюльку-сястрыцу браты забіваюць:

"Ой, старшы брацейка стрэльбу да купіў,

Серадольшы братка тую стрэльбу набіў.

Самы меншы брат тую птушку забіў".

І ўсе браты жорстка караюцца "за сівую зязюльку, за родну сястронку":

Найстарэйшага братка ў жаўнеры аддалі.

Серадольшага да няволі ўзялі,

Самаму меншаму з плеч галоўку знялі.

Значна менш зафіксавана баладных сюжэтаў, калі жанчына пераўтвараецца ў зязюлю, каб даведацца, як да яе ставіцца нялюбы муж, свёкар і свякроўка. У іх жанчына пераўтвараецца ў зязюльку, падлятае пад вакно, слухае, як плачуць яе дзеці, а муж іх усцішвае, гаворыць, што мамка прыдзе з чужой нівы і накорміць іх. У баладах на гэты сюжэт адсутнічае паказ трагічнага лёсу персанажаў, але няшчасная доля жанчыны адлюстроўваецца асабліва выразна, як, напрыклад, у баладзе, запісанай у 1963г., у Мсціслаўскім раёне Магілёўскай вобласці. Гераіня балады "скідваецца" сераю зязюляй і ляціць пад вакно, каб паслухаць, што пра яе гавораць. Свёкар і свякруха яе аблаіваюць і загадваюць нялюбаму ёю мужу біць "жану нагайкаю, што б была хазяйкаю", біць "жану дубінаю, што б была гаспадыняю".

Пераўтвараецца ў некаторых баладах птушку маці, каб наведаць дачку, якую ўкралі або паланілі татары. Становяцца зязюлямі маці, сястра і жонка загінуўшага малодчыка, каб аплакаць яго гібель. Традыцыйна ў баладах, які ў некаторых іншых песнях, іх душэўныя перажыванні паказваліся па-рознаму: маці садзіцца каля сэрца, сястра - каля галавы. А жонка - каля ног; "маці плачыць быстрой рэчанькай", "сястра плачыць, як руччы льюцца", "жонка плачыць - дробны дожджык ідзець". У іншых баладах іх плач паказваецца па-рознаму, напрыклад:

А дзе матушка плача, там рака цячэ,

А дзе сёструшка - там калодзезі,

А дзе жонка плача, там расы няма.

Да матушка плача да век да веку.

А ся-стра плача да год да году,

А жана плача дзень да абедзейка.

Шырокае распаўсюджанне мелі балады, героі якіх пераўтвараюцца ў расліны, часцей за ўсё ў выніку закліяцця або пакарання з-за непавагі да бацькоў ці атручвання. Атручвае часцей за ўсё свякруха нявестку, але памылкова і сына. Загінуўшыя пераўтвараюцца ў расліны: сын у "зелен дубочак", нявестка - у белую бярозу. У іншых песнях: сын - у явар (у большасці твораў), часам у бярозу, каліну, нявестка - у ліпу, асіну, шыпшыну і да т.п.

У многіх баладах сын жэніцца на чужаземнай жанчыне. Радзей, па волі

маці, якая, аднак, "нявестачкі не злюбіла.

Спаткала сына зялёным віном,
А нявестачку - горкай атрутай.
Сын віна не піў, пад каня выліў,
Горку атруту ўполю падзяліў.
А як напіўся, і з каня зваліўся,
Сваёй матулі да ног скланіўся:
-Умела, маці, нас спаткаці,
Умей жа, маці, нас пахаваці.
Не хавай нас парознічку,
Хавай нас у водным местачку,
У вадной ямачцы перад цэркаўкай.

Маці ж пахавала іх асобна: сына – перад цэркаўкай, нявестку - за "цэркаўкай". На магіле сына вырас "зялён дубочак", на магіле нявестачкі - "бела бяроза".

Ай, раслі, раслі, пахіліліся
Цераз цэркаўку сашчапіліся.
З таго людзі дзівіліся,
Што на тым свеце палюбіліся.

Гэта маці не спадабалася: "Узяла сякеру да й парубала", злажыла ў ламок і спаліла. "Пайшоў дымок на той святок, //З чаго людзі ўсё дзівіліся //Што на тым свеце палюбіліся".¹⁵

Матыў адлюсравання яднання сына з нявесткай на тым свеце праз сашчаплене галінак дрэў, якія выраслі на іх магілках, паўтараецца ў многіх баладах як сімалізацыя шчырага кахання. І ніякія злачынныя ўчынкі свякроўкі (маці) не здольныя перашкодзіць адносінам нявесткі і сына ў замагільным свеце.

У многіх баладах, заснаваных на метамарфозе, у выніку якой чалавечы вобраз пераўтвараецца ў расліну (дрэва, кветку і інш.), вельмі пашыраны сюжэт ва ўсіх усходнеславянскіх народаў пра нявестку-таполю. Сюжэт гэтых балад, як і многіх іншых, грунтуецца на анімістычных уяўленнях старажытных людзей, міфічныя персаніфікацыя якімі раслін і жывёл выкарыстоўвалася пазней у якасці мастацкіх сродкаў.

Балада пра нявестку-таполю зафіксавана ў звыш 100 беларускіх, 140 украінскіх баладах. А.І.Дэй – вядомы ўкраінскі фалькларыст – адзначаў, што першая фіксацыя гэтай усходнеславянскай балады належыць З.Даленга-Хадакоўскаму і адносіцца да 1810 г. Прыведзеную ім версію ўкраінскай балады ён параўноўвае з падобнымі расійскімі і беларускімі і прыходзіць да высновы аб аднатыпнасці іх сюжэтаў і падобнасці вобразнай сітэмы, што пацвярджаецца багатымі фальклорнымі матэрыяламі.

Трагічны лёс нявесткі ў баладзе дэтэрмінаваны нялюбасцю свякроўкі, якая ажаніла сына "ды не па няволі", а "ўзяла нявестку да не па любові". Адправіўшы сына "ў большую дарогу", яна паслала нявестку браць лён і заклала яе: не ісці да дому, пакуль не выбярэ лёну. Ператварылася нявестка ў

таполю і, калі вярнуўся яе мілы, здзівіўся, што на іх полі "вырасла таполя, тонка і высокая, лісцейкам шырока". Маці загадала сыну ссекчы таполю "пад самы карашочак".

Першы раз рубануў – толькі пашатнулася,
Другі раз рубануў – кроўка палілася,
Трэці раз рубануў – словечка сказала:
-Дай Бог тваёй маці так лёгка дыхаці,
Як мне, маладзенькай, у полі стаяці.

Свякруха ў многіх баладах пасылае залятую нявестку ў поле, каб яна стала там пры дарозе дрэвам: не абавязкова таполяй, а нярэдка рабінай, былінаю, калінаю і інш, Характэрна, што таполя, быліна, рабіна, каліна персаніфікуюцца, вымаўляюць словы пра віноўніцу сваёй гібелі, сцякаюць кроўю. У баладзе выкарыстоўваюцца традыцыйныя прыёмы народнай паэзіі: трохкратнае сячэнне дрэва, анімістычнае адухаўленне яго, стэрэатыпная сюжэтная развязка і інш.

Да міфалагічных сюжэтаў блізкія казачныя і легендарныя. І ў іх трагізм герояў нярэдка абумоўліваецца сямейнымі калізіямі. Жорсткая мачаха пасылае, напрыклад, сярод ночы падчырыцу па ваду, і яе разрываюць ваўкі: "Каму ручка, каму ножка, //А старому ваўку ўся галовачка". Воўк занёс "галовачку на таткаву дамовачку". Рэакцыя на гібель дзяўчыны адэкватная адносінам да яе пры жыцці:

Татка коніка сядлае, ручкі ламае.
Сястра вышывае і прычытывае,
Мачаха кросны тчэ - усміхаецца.

Да гэтай групы Л.М.Салавей адносіць і балады з міфалагічнымі персанажамі долі, гора. Іх можна з поўным правам аднесці і да папярэдняй групы. Міфалагічныя істоты ў выніку персаніфікацыі надзяляюцца людскімі якасцямі: яны неадчэпны ад тых, да каго "прывязаліся", "прыюціліся", "прыкаціліся". Маладая жанчына "ў горы не радзілася", але да яе "гора прыкацілася", і яна нідзе не можа ад яго пазбавіцца: ні ў чыстым полі, ні ў "шчырым бары", ні ў "сінім моры", а толькі ў жоўтым пясочку, што сімвалізавала гібель гераіні. Такой жа ўчэпістай паказваецца і ліхая доля: яе нельга ўтапіць, ад яе немагчыма збегчы, таму дзяўчына ў роспачы просіць маці, якая дала ёй ліхую долю, звесці і ўтапіць яе самую: яна плакаць не будзе.

Гістарычныя падзеі адлюстраваліся ў баладах у сувязі з набегамі татар, турак і іншых чужаземцаў, якія захоплівалі ў палон нашых людзей. У баладзе пра трох дачок, якія пайшлі ў лес па ягады, большая сястра ўтапілася, серадольшу звяры з'елі, саму меншу татары ўзялі. Асабліва шкадавала маці меншую дачку, якая трапіла ў татарскі палон. Скінулася яна зязюлькаю і паляцела ў татарскі сад; там убачыла, што яе "дзіцятка па садочку ходзіць, татаранятка за ручку водзіць". Міфалагічныя матывы ў гэтай баладзе спалучаюцца з адлюстраваннем гістарычнай з'явы.

Вялікую групу (жанравую разнавіднасць) складаюць **навелістычныя балады** (другая кніга балад серыі БНТ прысвечана баладам гэтай групы).

Многія з іх адлюстроўваюць сямейныя канфлікты, гібель сына-салдата на вайне, нявернае каханне, ашуканне дзяўчыны, якую падмаўляюць казакі ілюзорнымі абяцаннямі, паланенне татарамі цешчы і інш. Вылучаюцца таксама шматлікія варыянты балады пра Бандароўну, пра пана Данілу на вайне. У іх раскрываецца высокая маральная чысціня простых людзей, самаахварнасць, нязломнасць у адстаяванні сваіх ідэалаў. На прыкладзе гэтых балад можна згадаць, які плённы ўплыў аказалі яны на развіццё беларускай літаратуры.

Такім чынам, народна-песенныя традыцыі ўвасобіліся ў жанры балады надзвычай шырока і ярка. У баладных песнях, поўных паэтычнага характава і адлюстравання велічы душэўных перажыванняў простых людзей у сувязі з трагічным лёсам герояў, адбілася высакароднасць іх стваральнікаў, неспрымальнасць імі ўсякага злачынства, несправядлівасці і насілля.

-
- 1 Народныя баллады /Обшая ред. А.М.Астаховой, вступ.статья, подготовка текста и примечания Д.М.Балашова. - М.- Л., 1963.
  - 2 Тамсама. С.19.
  - 3 Тамсама. С. 35.
  - 4 Балады ў дзвюх кнігах/ Уклад., сістэматызацыя, уступны артыкул і каментарыі Л.М.Салавей. - Мн., 1977. кн.1; Мн., 1978, кн.2.
  - 5 СалавейЛ.М. Беларускія народныя баллады//Баладыўдзвюхкнігах, кн.1.С. 11.
  - 6 Тамсама. Кн.1. С. 35-52.
  - 7 Тамсама. С. 70.
  - 8 Тамсама. С.72 - 73.
  - 9 Тамсама. С.87 - 88.
  - 10 Тамсама. С.91 - 92.
  - 11 Тамсама. С. 143-144.
  - 12 Тамсама. С. 145 - 147.
  - 13 Тамсама. С. 155.
  - 14 Тамсама. С. 448 - 449.
  - 15 Тамсама. С. 457 – 458.
  - 16 Дей О.І. Українська народна балада. – Київ, 986. С.116.
  - 17 Тамсама. С. 117.
  - 18 Балады ў дзвюх кнігах. Кн.1. С.230-231.
  - 19 Тамсама. С. 581.
  - 20 Тамсама. С. 611 - 613.
  - 21 Тамсама. С. 617 - 618.
  - 22 Тамсама. С. 146 - 147.